

Under strecket

Sedan 1918

När oljan bar drömmen om en ljusare framtid

Hade elbilsboomen kunnat inträffa fyrtio år tidigare? Inom det mäktiga och i väst ofta fruktade Opec fanns tidigt ekologiska visionärer, som dock inte fick gehör för en mer radikal prispolitik. En ny bok återger det "svarta guldets" tidsålder sedd ur producentländernas perspektiv.

Nyligen kunde man i internationell press läsa att en saudisk shejk vid namn Ahmed Zaki Yamani lämnat jordelivet, 90 år gammal. Jag gissar att ytterst få svenskar känner igen namnet. Och ändå var Yamani en person som formade 1900-talet i lika hög grad som seklets mäktigaste kungar och presidenter. Han var född i Mecca, profeten Muhammeds stad, vid en tidpunkt då Saudiarabien ännu inte existerade. Efter kriget skickades han till New York för att studera juridik. Vid återkomsten till hemlandet var hans plan att sätta en egen advokatbyrå, men i stället blev han erbjuden en roll som rådgivare åt regeringen.

Hans intelligens och skicklighet väckte uppmärksamhet och 1962 utnämndes han, 32 år gammal, till landets oljeminiater – en post som han sedan behöll i ett kvartssekel. Hans maktbas vidgades efterhand då han i sin ministerroll även blev en frontfigur för de oljeproducerande ländernas samarbetsorganisation, Opec. Han kom att personifiera både Saudiarabien som ikoniskt oljeland och Opec som en i västvärldens ögon hotfull aktör med makt att skapa världsomspännande kaos.

Individer som Yamani lyser fortfarande med sin frånvaro i allmänna skildringar av 1900-talets historia, men jag gissar att framtidens historiker inte kommer att kunna undgå honom. Vår tids multipla megakriser – från klimat till corona – tvingar oss att ställa nya frågor om det förlutna, och därmed även fokusera på nya aktörer. Klimatkrisen får oss att undra: Hur kunde det gå så illa? Hur kunde mänskligheten tillåta sig själv att frossa i fossila bränslen? Den som vill reda ut den tragedin kommer ha god nytta av att känna till Zaki Yamani livsgärning.

Sålunda kastar jag mig ivrigt över den italienske historikern Giuliano Garavini bok "The rise and fall of Opec in the twentieth century" (Oxford University Press), där Yamani med nödvändighet blir en av huvudpersonerna. Det är en läsvärd berättelse om maktspelet bakom det "svarta guldets" och om oljans tidsålder sedd ur producentländernas perspektiv.

I centrum stod en grupp personer som Garavini kallar "oljeteknokrater": högt uppsatta män av Yamani snitt som visserligen inte saknade starka politiska åsikter men som i första hand var högt utbildade ingenjörer, ekonomer och jurister med djuplodande kunskaper om oljeindustrin. Den till en början mest inflytelserike var venezuelanen Juan Pablo Pérez Alfonso, som efter andra världskriget fick i uppdrag att se över oljepolitiken i Venezuela, världens då största oljeexportör. Oljan utvanns av utländska bolag som också inkasserade nästan hela vinsten. Pérez Alfonso lyckades utverka att profiten skulle delas jämnt mellan bolagen och staten, en princip som sedan spred sig till Mellanösterns oljeproducenter. Följden blev att oljeländerna fick starka ekonomiska incitament att skala upp oljeproduktionen – till glädje för västvärlden, vars ekonomiska utveckling under "rekordåren" var helt beroende av importerad olja.

Pérez Alfonzos motsvarighet i Saudiarabien hette Abdullah Tariki. Han kom från en enkel beduinläkt, men efter att ha vistats i brittiska Indien en tid hade han fått möjlighet att studera kemi och geologi i USA. Några år senare utsågs han till ansvarig för oljebränslen i den saudiska regeringen. 1959 lärde Tariki och Pérez Alfonso känna varandra i Kairo, där en annan oljeteknokrat, den irakiske ingenjören Mohammad Salman, bjöd in arabvärldens oljeländer, jämte delegationer från Venezuela och Iran, till en kongress. Mötet mellan de båda sådde fröet till det

Den saudiske shejken Ahmed Zaki Yamani (1930–2021) hade inte mycket till övers för Opecs miljöfalang. Foto: AP

internationella samarbetsorgan för de oljeproducerande länderna som formellt bildades året därpå: Opec.

Många tänker slarvigt på Opec som en "arabisk" organisation, men i verkligheten förenade den från första början en märklig mångfald av länder och kulturer. Venezuela, Iran, Irak, Saudiarabien och Kuwait var de fem grundarna, till vilka Qatar, Indonesien och Libyen snart anslöt sig. Några år senare blev även Förenade Arabemiraten, Algeriet, Nigeria, Ecuador och Gabon medlemmar. Garavini noterar att Opec-länderna fann sig själva på olika sidor i kalla krigets likom i ett antal regionala konflikter. Deras medborgare talade olika språk, bekände sig till olika religioner, bebodde olika klimatzoner och innefattade såväl demokratier och socialistiska regimer som absolutistiska monarkier. Länderna hade i grunden bara en sak gemensam: oljan.

Under 1960-talet dominerades Opec-samarbetet av oljeteknokraterna. Till dessa anslöt sig nu även Zaki Yamani, som tog över Tarikis roll och snart fick rykte om sig som en skicklig och kylig förhandlare i Opecs förhållanden med de utländska oljebolagen.

Det verkliga genombrottet för organisationen kom dock först på 1970-talet: en enormt ökad efterfrågan på olja globalt i kombination med Opec-ländernas allt större andel av världspröduktionen gav organisationen en unik möjlighet att ta kontroll över marknaden – och, som det skulle visa sig, styra in världshistorien i en ny riktning. Samtidigt som arabländerna hösten 1973 utfärdade sitt ökända oljeembargo i protest mot Israel, beslutade ett välkoordinerat Opec om en fyrdubbling av oljepriset. Zaki Yamani och hans algeriske kollega Belaid Abdessalam skickades ut på turné i västvärlden för att förklara hur allt egentligen hängde ihop.

Opecs agerande under dessa dramatiska år imponerade på de andra "utvecklingsländer". Med hjälp av oljan hade det globala syd för första gången någonsin lyckats hävda sig på allvar och tvingat de rika länderna i nord att dansa efter deras pipa. Stärkt av framgången tog Opec-landet Algeriet våren 1974 initiativ till ett FN-möte som antog en deklaration om en "ny ekonomisk världsordning". Opec profilerade sig alltmer som en spjutspets i kampen mot neokolonialism och global ojämlikhet. Bland annat sjösatte organisationen en gigantisk utvecklingsfond som kanaliserade oljepengar till världens fattigaste länder; under andra hälften av 1970-talet motsvarade dessa överföringar 2,3 procent av Opec-ländernas BNP, att jämföra med västvärldens utvecklingsbistånd, som endast uppgick till 0,3 procent.

På hemmaplan försökte Opec-länderna använda de nu

skyhöga oljeinkomsterna till förverkligandet av storslagna nationella moderniseringsprojekt. Miljarder plöjdes ner i sällan skådade satsningar på infrastruktur, bostäder, sjukvård och utbildning. Oljan bar upp drömmen om en ljusare framtid, och länder som Iran och Irak såg det fossila bränslet som en genväg till återupprättad nationell storhet.

Bland oljeteknokraterna menade somliga dock att utvecklingen gick för snabbt. De tog intryck av den framväxande miljörelsen och den växande globala oron för att naturens resurser var på väg att ta slut. Särskilt Pérez Alfonso blev med åren en från kritiker av det resurslöseri han såg i världens extravaganta oljekonsumtion. För Venezuelas radikaliserade ungdom blev han på 1970-talet något av en guru som förespråkade "degrowth" och talade om oljan som en exceptionellt dyrbar, närmast mystisk resurs som inte alls borde användas för något så simpelt som bränsle. Han hade en likasinnad i den iranske Opec-delegaten, den USA-utbildade juristen, ekonomen och ingenjören Jamshid Amouzegar, som sedan 1965 tjänade som shahens finansminister. Amouzegar talade sig varm för kraftiga prisökningar på oljan för att stävja konsumtionen, ty det var "inte rätt att helt uttömma denna naturresurs utan hänsyn till framtida generationers behov".

Det är lätt att avfärda sådana argument som dubbelspel och hyckleri från Opec-ländernas sida. Men Garavini visar att frågan om moraliskt och miljömässigt motiverad inskränkning av oljeanvändningen inte bara figurerade i pr-sammanhang, utan även diskuterades i hätska ordalag på Opecs hemliga, interna möten. Vad man antar här, skriver han, är visionen om Opec som en "ekologisk kraft" med potential att rädda mänskligheten och jorden undan ett grymt öde.

Vad hade hänt om radikala Opec-röster som Pérez Alfonso och Amouzegar fått gehör för sina visioner om en ännu mer radikal prispolitik än den som blev verklighet på 1970-talet? Skulle oljan ha fasats ut som bränsle redan under 1980-talet, för att där efter endast användas för "ädlare" ändamål? Skulle elbilsboomen ha inträffat fyrtio år tidigare? Skulle Opec ha gått till historien som räddaren av jordens klimat?

Det lär vi aldrig få veta. Pérez Alfonzos och Amouzegars radikala visioner motarbetades nämligen effektivt av Zaki Yamani, som inte hade mycket till övers för Opecs miljöfalang. Alltför höga oljepriser, menade han, skulle stimulera oljeprospektering i nya regioner. Det skulle i sin tur leda till minskad makt för Opec-länderna. Yamani fick gehör för denna analys, vilket gjorde att oljepriset i slutändan inte höjdes till än mer extrema nivåer. Men framväxten av nya oljeregioner som Nordsjön satte ändå käppar i hjulet för Opec. En bit in på 1980-talet stod det klart att Opec inte längre kunde kontrollera marknaden, och oljepriset sjönk kraftigt. Det spådde på en sällan skådad boom i oljeanvändningen samtidigt som Opec-länderna överhopades av ekonomiska problem. 1970-talets storslagna samhällsprojekt kom av sig. I Venezuela och Irak sjönk levnadsstandarden tillbaka till 1960-talsnivå och på 2000-talet genomgick båda länderna en total kollaps.

När Zaki Yamani till sist lämnade sin post 1986 markerade det slutet på en epok. I fyra decennier hade oljeteknokrater som Pérez Alfonso, Tariki, Salman, Amouzegar och Yamani styrt Opec. Fylla av självförtroende hade de handskats med främmande politiska makter och mäktiga utländska oljebolag, samtidigt som de på hemmaplan formulerat storslagna drömmar om oljan som en väg till ett bättre samhälle. Den epoken gick nu i graven. I nyliberalismens tidevarv blev oljan alltmer en vara som handlades på en öppen marknad och i Opec-länderna flyttades makten över till nationella oljebolag, vars chefer helst ville ha så litet som möjligt att göra med stat och politik.

Därmed kunde nästa fas i den skenande förbränningen av Opecs svarta guld ta sin början.

Per Högselius

Per Högselius

Professor vid avdelningen för historiska studier av teknik, vetenskap och miljö, KTH
understrecket@svd.se